

Zilhiccesinde (Temmuz 1401) tamamlanan eserde alışveriş, borçlanma ve kiralama gibi konularda paranın kullanımına ilişkin fikhî hükümler incelenmekte ve paranın değerinin artması yahut azalması halinde ortaya çıkan durumların fikhî tahlili yapılmaktadır. Genel çerçevesi Şâfiî fikhî olmasına rağmen eserde diğer Sünnî mezheplerdeki uygulamalara da yer verilmiştir. Kitap Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî (Riyad 1410/1990, 1411/1991) ve Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmâil tarafından Şemseddin el-Münâvî ve Muhammed b. Ahmed el-Akfehî'nin birer eseriyle birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1415/1995, s. 127-176). 2. *et-Tibyân fî tefsiri garîbi'l-Kur'ân*. Daha önce bu sahada yazılmış eserlerden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Bu açıdan müellifin eklemeleri dışında o dönemde mevcut konuyla ilgili literatürün bir özeti sayılabilir. İbnü'l-Hâim'in *Tibyân*'ı yazmaktaki asıl amacı, Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin *Tefsîrûl-garîbi'l-Kur'ân*'ını genişletmek ve daha kullanışlı hale getirmektir. Müellif, garîb kelimelerin tefsirinde daha çok dile ağırlık verir ve bu çerçevede kelimenin sözlük anlamı ve etimolojisi üzerinde de durur. Bu hacimli eserin neşri Fethî Enver ed-Dâbüfî gerçekleştirmiştir (Kahire 1412/1992). 3. *Tuhfetü't-tullâb fî nazmi kavâ'idü'l-i'râb*. İbn Hişâm'ın *Tuhfetü't-tullâb* olarak adlandırılan *Kavâ'idü'l-i'râb*'ının nazma çekilmiş şeklidir. Müellif bu eserini önce şerhetmiş (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2948; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3456), arkasından da bu şerhi *el-Kavâ'idü'l-hisân fimâ yütekavemü bihi'l-lisân* adıyla kısaltmıştır. *eş-Şimât* diye tanınan bu muhtasarı da nazma çekmiş ve daha sonra 350 beyitten oluşan bu kasideyi şerhetmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 124; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 120). 4. *el-Gürerü'l-muğiyye fî Nazmi'd-düleri's-seniyye*. Zeynüddin el-İrâkî'nin eserine yazılmış bir şerhtir (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Hadis, nr. 1040; İbnü'l-Hâim'in eserleri ve yazmanüşhaları için ayrıca bk. *Nüzhetü'n-nüfûs* u neşredenlerin girişleri; Brockelmann, *GAL*, II, 153-155; *Suppl.*, II, 154-155; *DMBİ*, V, 98-99).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hâim, *Nüzhetü'n-nüfûs fî beyânî hükmi't-te'âmül bi'l-fülûs* (nşr. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî), Riyad 1411/1991, neşredenin girişi, s. 7-20; a.e. (Münâvî, *Ferâ'idü'l-fevâ'id* içinde, nşr. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmâil), Beyrut 1415/1995, neşredenin girişi, s. 131-132; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr* (nşr. Hasan Habeşi), Kahire 1971, II, 525; Sehâvî, *ed-*

Da'u'ü'l-lâmi', II, 157-158; Ebû'l-Yümn el-Uley-mî, *el-Ünsü'l-celîl bi't-târihi'l-Kuds ve'l-Halîl*, Kahire 1283/1866, II, 455; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, I, 82-83; *Keşfü'z-zunûn*, I, 91, 124, 629; II, 1272, 1743, 1769, 1809, 1942; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 109; VIII, 68-69; Şevkânî, *el-Bedrü'l-lâli'*, I, 117-118; Suter, *Die Mathematiker*, s. 171-172; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329/1911, II, 281-282; Serkîs, *Mu'cem*, I, 270; Brockelmann, *GAL*, II, 153-155; *Suppl.*, II, 154-155; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 120-121; *İzâhu'l-meknûn*, I, 10, 165, 282; II, 643; Kadri Hâfiz Tükân, *Türâşü'l-Arabî'l-ilmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut, ts. (Dârü's-şark), s. 439-441; Ali Abdullah ed-Deffâ, *Târîhu'r-riyâziyyât 'inde'l-Arab ve'l-müslimîn*, Beyrut 1401/1981, s. 186-193; David A. King, *Fihrisü'l-mahtûâtü'l-ilmîyyeti'l-mahtûza bi-Dârü'l-kütübü'l-Misriyye*, Kahire 1981, II, 904-916; ayrıca bk. tür.yer.; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 226-233; Ramazan Şeşen, *Muhtârât mine'l-mahtûâtü'l-Arabiyyeti'n-nâdire fî mektebâti Türkiyâ*, İstanbul 1997, s. 169-173; Müsellim ez-Zeybek, "Mahtûâtü İbnî'l-Hâ'im er-riyâziyye", *Âfâku's-sekâfe ve'l-türâs*, I/4, Dübey 1414/1994, s. 55-64; Muhsin Nâci Nasrâbâdî, "İbn Hâ'im", *DMBİ*, V, 97-99.

İHSAN FAZLIOĞLU

İBNÜ'L-HAMMÂR

(ابن الخمار)

Ebû'l-Hayr el-Hasen b. Süvâr
b. Bâbâ b. Behrâm (Behnâm)
(ö. 410/1019 [?])

Süryânî hekimî, filozof, ilâhiyatçı
ve mütercim.

Bağdat'ta doğdu ve oradaki Aristocu mantık okulunun önde gelenlerinden Yahyâ b. Adî'nin öğrencisi oldu. Tıp tahsilini kimden yaptığı bilinmemektedir. Ancak ismi, 372 (982) yılında Bağdat'ta kurulan Bîmâristân-ı Aduđî'de görevli cerrahlar arasında yer almaktadır (*Elr.*, I, 330). Büyükdedesi Behrâm'ın adı bazı kaynaklarda Farsça Behnâm (iyilikle anılan) olarak da geçmekte, bu durum onun Ebû'l-Hayr künyesine uygun düşmektedir; ancak daha eski tarihli kaynaklar (İbnü'n-Nedîm, s. 323; İbnü'l-Kiftî, s. 164) ismi Behrâm şeklinde zikretmektedir. Künyesiyle ilgili olarak da kaynaklarda bazı farklı bilgiler mevcuttur. Şehrezûrî ve Beyhaki, onun künyesinin kendisine bağışlanmış bir arazi parçasıyla ilgili bulunduğunu, Humâr (Humârû) adı verilen bu arazi sebebiyle İbnü'l-Humâr diye anıldığını kaydetmektedir. Beyhaki, araziye bağışlayan şahısla ilgili olarak Şehrezûrî'nin yalnızca "Sultan" diye andığı kişinin Gazneli Mahmud olduğunu da ilâve etmektedir (*Târîhu'l-hükemâ'*, s. 298; krş. *Târîhu'l-hükemâ'l-İslâm*, s. 38).

İbnü'n-Nedîm ve İbn Ebû Usaybia gibi klasik kaynaklar, İbnü'l-Hammâr'ın doğum tarihini Rebîülevvel 331 (Kasım 942) olarak belirtirken mevcut başka veriler bu tarihin daha önce olabileceği kanaatine sevk etmektedir. Meselâ 326 (938) yılında doğduğu bilinen Sâhib b. Abbâd'ın 348'de (959) Bağdat'a geldiğinde birçok ünlü isim yanında İbnü'l-Hammâr'la da görüştüğü kaydedilmektedir. İbnü'l-Hammâr'ın henüz on yedi yaşında iken Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ebû Süleyman es-Sicistânî gibi o zaman yaşı epeyce ilerlemiş ilmi otoriteler arasında isim yapmış olduğu yolundaki bilgiler mâkul değildir. Ayrıca İbn Ebû Usaybia, hem onun 331 yılında doğduğunu yazmakta hem de 330'larda (941) sağ olduğunu belirten bir rivayeti aktararak çelişkiye düşmektedir. Yine İbn Ebû Usaybia, İbnü'l-Hammâr'ın Ebû Bekir er-Râzî'nin vefatıyla ilgili 290 (903) veya 300 (913) küsur tarihini verdiğini nakletmekte ve bu tarihin İbnü'l-Hammâr'ın dönemine yakın olduğunu söylemektedir (*'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 420). Bu tesbit, onun 300 (913) yılı civarında doğmuş olabileceği ihtimaline yol açmaktadır. İbnü'l-Hammâr'ın, 408'de (1017) Hârizm ülkesini ele geçiren Sultan Mahmud tarafından Gazne'ye götürüldüğünde (aş. bk.) 100 yaşını aşmış olduğu şeklindeki rivayet (Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 297; krş. Beyhaki, *Târîhu'l-hükemâ'l-İslâm*, s. 36) dikkate alınacak olursa doğum tarihinin 300 dolaylarında olması gerekir (Sahbân Halîfât, I, 83-85).

İbnü'l-Hammâr'ın 386'ya (996) kadar Bağdat'ta yaşadığı, bir yandan Bîmâristân-ı Aduđî'de cerrah olarak çalışırken öte yandan felsefeyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim 375-380 (985-990) yılları arasında müslüman hekim ve filozof Ebû'l-Ferec İbn Hindû'yu yetiştirmişti. İbn Hindû *Miftâhu't-tıbb* adlı eserinde hocasına sık sık atıfta bulunmakta ve ona olan saygısını belirtmektedir (a.g.e., I, 85-86). İbnü'l-Hammâr'ın diğer bir öğrencisi de hristiyan hekim Ebû'l-Ferec İbnü't-Tayyib'dir. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, İbn Miskeveyh'in de İbnü'l-Hammâr'ın öğrencisi olduğunu kaydetmektedir (*el-İmtâ' ve'l-mu'âne*, I, 35).

İbnü'l-Hammâr'ın, 392 (1002) yılında dönemin Büveyhî veziri Ebû Sa'd Muhammed b. İsmâil Hemedânî ile Rey'de görüştüğü ve ona bir eserini ithaf ettiği yolunda bazı tesbitler mevcuttur (Beyhaki, *Târîhu'l-hükemâ'l-İslâm*, s. 36; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 298; ayrıca bk. *Elr.*, I, 331; *DMBİ*, III, 463-464). Hayatının

dönüm noktalarından biri, onun Hârizmşah Ebû'l-Abbas Me'mûn b. Muhammed'in himayesine girmesidir. 386'da (996) ve-fat eden sultanın yerine tahta İbn Sînâ ile ilişkisi bilinen oğlu Ebû'l-Hasan Ali b. Me'mûn geçmiş, bu sultanın ölümü üzerine de kardeşi Ebû'l-Abbas Me'mûn b. Me'mûn iktidara gelmiştir. Bu süre zarfında Hârizm ülkesinde bulunan İbnü'l-Hammâr'ın, Ebûl-Abbas'a *Maḳāle fî imtiḥânî'l-eṭṭebbâ'* adlı eserini ithaf ettiği kaydedilmektedir (İbn Ebû Usaybia, s. 429). Hârizmşah Me'mûn'un 407 (1017) yılında öldürülmesinden dört ay sonra Hârizm'in fiilen Gazneli Mahmud'un eline geçmesi üzerine İbnü'l-Hammâr, Ebû Nasr İbnü'l-İrâk, Bîrûnî ve diğerleriyle birlikte Gazne'ye götürülmüş, İbn Sînâ ise bir yolunu bulup Hârizm'i terketmiştir. Gazneli Mahmud İbnü'l-Hammâr'a müslüman olmasını teklif etmiş, fakat bu teklifi reddedilmiştir. Ancak daha sonra gördüğü bir rüya üzerine İslâm dinini kabul ettiği, Kur'an'ı ezberleyip fıkıh öğrendiği kaydedilmektedir. O sıralarda 100 yaşını aşmış bulunan İbnü'l-Hammâr, Gazneli Mahmud'un bir davetine giderken attan düşmüş ve ölmüştür (Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 297; Beyhakî, *Târîhu ḥükemâ'i'l-İslâm*, s. 36-37). Kaynaklar ölüm tarihi hakkında bilgi vermezse de 300 (913) dolaylarında doğduğu ve 100 yıldan fazla yaşadığı kabul edilirse 410'da (1019) veya birkaç yıl sonrasında öldüğü söylenebilir.

Felsefede hocası Yahyâ b. Adî'nin Yeni Eflâtuncu-Aristocu çizgisini takip eden İbnü'l-Hammâr, bazı felsefî eserlerinde dinle felsefe arasında tam bir uzlaşma olduğu konusunu işlemiş, eski filozofların Tanrı anlayışı ile semavî dinleri karşılaştırmış, Hristiyanlık'taki teslîs inancını monoteist açıdan değerlendirmiştir. Klasik yazarların bir kısmı onu daha çok bir mantıkçı olarak takdim eder (İbnü'n-Nedîm, s. 323; İbnü'l-Kıftî, s. 164). Tabiat felsefesiyle de meşgul olan İbnü'l-Hammâr, meteorolojik olaylar ve gök kuşağı üzerine yazdığı incelemenin yanı sıra Ebû Süleyman es-Sicistânî ile tabii unsurların formlarına dair yaptığı tartışmalar da (İbn Ebû Usaybia, s. 429) onun bu alanda da iyi yettiğini göstermektedir. Tevhîdî'nin İbnü'l-Hammâr'ı övdüğü kadar yermesinin sebebi onunla hocası Sicistânî arasında geçen benzeri tartışmalar olmalıdır (*el-İmtâ' ve'l-mu'âne*, I, 33-34; II, 38, 83; III, 106).

İbnü'l-Hammâr, felsefî kanıtlama yönteminin devrinin müslüman kelâmcıları

tarafından geliştirilen delillerden daha sağlam olduğu kanaatindedir. Nitekim İskenderiyeli Yahyâ en-Nahvî'nin (Abdurrahman Bedevî, giriş, s. 34-35) âlemin kıdemi fikrine karşı geliştirdiği deliller, sonraları başta Gazzâlî olmak üzere çeşitli müslüman düşünürleri etkilemiştir. İbnü'l-Hammâr, âlemin kıdemi fikrine taraftar olmamakla birlikte kelâmcıların, "Cisimler araz planındaki değişmelerden ne bağımsız kalabilir ne de onlardan önce var olabilir; bu değişmeler sonradan meydana geldiğine göre cisim de sonradan var olmuş demektir" şeklindeki delillerini arazları esas aldığı için kabule değer bulmaz. Buna karşılık Yahyâ en-Nahvî'nin geliştirdiği, "Her cisim, üç boyutlu olduğu ve sınırlı bir potansiyele sahip bulunduğu için sonludur; şu halde cismanî âlem de mekân ve zaman bakımından sonludur" şeklindeki delilini daha mâkul görür. Çünkü ilkinin aksine bu delil nesnede esasen değişen şeyi değil nesnenin kendisini esas almıştır (*Maḳāle*, s. 243-247).

Klasik kaynaklar İbnü'l-Hammâr'ı iyi bir hekim olarak tanıtır; öğrencisi İbn Hindû da onun tıptaki otoritesine *Miftâhu't-tıbb* adlı eserinde her fırsatta işaret eder. İbn Hindû'nun atıflarına göre İbnü'l-Hammâr, Câlînûs'un telakkisine paralel şekilde hekimlikle filozofluk arasında ilgi kurarak filozofu tabip yapmanın tabibi filozof yapmaktan daha uygun olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre İbnü'l-Hammâr, temel felsefe bilgisini edindikten sonra herhangi bir bilimde uzmanlaşmayı aksi bir yol izlemekten daha güvenilir bulmaktadır (Sahbân Halîfât, II, 522-523, 627). Filozofluğu ve tabipliği şahsında birleştirmiş olan çağdaşı İbn Sînâ, İbnü'l-Hammâr'ın ilmi otoritesinin farkındaydı ve onunla karşılaşıp fikir alışverişinde bulunmayı istemişti (Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 297; ayrıca bk. Beyhakî, *Târîhu'l-ḥükemâ'i'l-İslâm*, s. 36). Onun mineraloji ve farmakolojiye dair çalışmaları da bu alanlara ilgi duyan Bîrûnî'ye kaynaklık etmiştir.

Eserleri. 1. *Maḳāle fî enne delîle Yahyâ en-Nahvî 'alâ ḥadeşi'l-'âlem evlâ bi'l-kabûl min delîli'l-mütekellimîn aşlen*. Abdurrahman Bedevî tarafından yayımlanan eseri (bk. bibl.) daha önce Bernhard Lewin tahlil etmiştir (bk. bibl.). 2. *Meḳûlât*. Şerhini Hafîl el-Cur (Georr) neşretmiştir (*Les catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes*, Beyrut 1948, s. 362 vd.). Müellifin günümüze ulaşan diğer eserleri şunlardır: *Kitâbü't-Tevfîk beyne ârâ'i'l-felâsife ve'n-naşâ-*

râ, Maḳāle fî't-tevhîd ve't-teşlîs, Maḳāle fî's-sâdîk ve's-sâdâka, Maḳāle fî's-sa'âde, Maḳāle fî'l-aḥlâk (nüshaları için bk. Sbath, I, 42), *el-Âşâr elletî tazharu fî'l-cevvi* ve *İlelühâ mine'l-hâle ve kavş kûzaḥ ve emsâli zâlik* (Muhammed Takî Dânişpejûh, s. 683), *Maḳāle fî şifâtî'l-recûli'l-feylesûf* (Râgıb Paşa Ktp., nr. 1463; Ritter, *Isl.*, XVIII [1929], II, 46).

İbnü'l-Hammâr'ın klasik kaynaklarda atıfta bulunulan eserleri de şöylece sıralanabilir: 1. *Kitâbü İmtiḥânî'l-eṭṭebbâ'*. Ali b. Zeyd el-Beyhakî *Tetimmetu Şivâni'l-hikme* adlı eserinde bu kitaptan alıntı yapmıştır (Lahor 1935, s. 12-14). 2. *Kitâbü Atyûs el-Âmidî*. Aetios'un mineraloji kitabının Arapça tercümesi olup Bîrûnî bu esere atıfta bulunmaktadır (*Kitâbü'l-Cemâhîr fî ma'rifeti'l-cevâhîr*, Beyrut 1404/1984, s. 100). 3. *Kitâbü'l-Ağziye*. Bîrûnî, *Kitabü's-Şaydele* adlı eserinde bu kitaba sık sık başvurmuştur (Sezgin, III, 323). 4. *Havâşî Bavlus*. Aeginalı Paul'un eczacılığa dair eserine düşülmüş notlar olup Bîrûnî *Kitâbü's-Şaydene*'de, İbn Hindû *Miftâhu't-tıbb*'da bu kitaba müracaat etmiştir (Sahbân Halîfât, s. 86; diğer eserleri için bk. İbn Ebû Usaybia, II, 429).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hammâr, *Maḳāle fî enne delîle Yahyâ en-Nahvî 'alâ ḥadeşi'l-'âlem evlâ bi'l-kabûl min delîli'l-mütekellimîn aşlen* (nşr. Abdurrahman Bedevî, *el-Eflâtûniyyetü'l-muḥdese 'inde'l-'Arab* içinde), Küveyt 1977, s. 243-247; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 323; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mu'âne* (nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn), Beyrut 1373/1953, I, 32-35; II, 38, 83; III, 106; a.mlf., *el-Muḳâbesât* (nşr. Muhammed Tefvîk Hüseyin), Bağdad 1989, s. 98-99; Bîrûnî, *Kitâbü'l-Cemâhîr fî ma'rifeti'l-cevâhîr*, Beyrut 1404/1984, s. 100; Beyhakî, *Tetimme*, s. 12-14; a.mlf., *Târîhu ḥükemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 36-38; İbnü'l-Kıftî, *İḥbârü'l-'ulemâ'* (Lippert), s. 164, 301, 313; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, s. 420, 428-429; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-ḥükemâ'* (nşr. Abdülkerîm Ebû Şüveyrîb), Trablus 1988, s. 296-298; M. Meyerhof, *Von Alexandrien nach Bagdad*, Berlin 1930, s. 229, 255; P. Sbath, *el-Fihris*, Kahire 1938-40, I, 42; Sahbân Halîfât, *İbn Hindû: Sîretüh, ârâ'ühü'l-felsefiyye, mü'elleftâtüh*, Amman 1966, I-II, tür.yer.; M. Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i Mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-i Merkez-i Dânişgâh-i Tehrân*, Tahran 1348 hş., s. 683; Sezgin, GAS, III, 322-323; Abdurrahman Bedevî, *el-Eflâtûniyyetü'l-muḥdese 'inde'l-'Arab*, Küveyt 1977, giriş, s. 34-35; H. Ritter, "Philologica III", *Isl.*, XVIII (1929), s. 46; B. Lewin, "La notion de muḥdath dans le kalâm et dans la philosophie: Une petit traité inédit du philosophe chrétien Ibn Suwâr", *Orientalia Suecana*, III, Uppsala 1954, s. 84-93; W. Madelung, "Abu'l-Layr b. al-Lammâr", *Elr.*, I, 330-331; Seyyid Ca'fer Seccâdî, "İbn Hammâr", *DMBİ*, III, 463-465.

